

Kulturmiljöprogram

KÖPINGS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

KÖPINGS DISTRIKT

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN KÖPINGS KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Detta kulturmiljöprogram är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöprogram för Köpings distrikt. Projektet har drivits i samverkan mellan Köpings kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2023–2025.

Text: © 2025, Västmanlands läns museum. All text i denna rapport är fri att använda enligt licens CC BY.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Foto: Foton på sid 20, 27, 28, 47 och 48 © Sofie Clefberg, Köpings kommun.

Där inget annat anges är fotografier tagna av Västmanlands läns museum, Edit Boman, Julia Göransson, Hanna Hjalmarsson och Emma Karp. Foton tagna inom ramen för projektet anges med bildid Vlm-kop och fotografernas initialer.

Dessa foton är © Västmanlands läns museum och fria att använda enligt licens CC BY-SA.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

Foton från Västmanlands läns museums arkiv: AB Flygtrafik.

Foton från Västmanlands läns museums arkiv är Public Domain (PDM) och fria för användning.

Villkor på: www.creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan. Kartbilder Köpings kommun.

Grafisk form: Advant.

Layout: Köpings kommun.

Denna skrift är utgiven av Länsstyrelsen i Västmanlands län, www.lansstyrelsen.se/vastmanland.html

ISBN: 978-91-988436-7-5.

Omslagsfoto: Ullvi gård, Högsta gård, Ullvigymnasiet, Halldorfska huset. © Västmanlands läns museum: vlm-kophh-6735, vlm-kophh-7532, vlm-kophh-6096, vlm-kopeb-0078.

Kulturmiljöprogram

KÖPINGS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

KÖPINGS DISTRIKT

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN KÖPINGS KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Innehåll

1.	Inledning	7
1.1	Bakgrund	7
1.2	Syfte och målsättning	7
1.3	Metoder och källor	8
1.4	Metod för kulturhistorisk värdering	9
1.5	Avgränsningar	10
1.6	Målgrupp	10
1.7	Läsanvisning	11
2.	Kulturvärden i samhällsplaneringen	13
2.1	Lagstiftning	13
2.2	Definitioner	15
2.3	Ansvar och roller	16
2.4	Antikvariskt förhållningssätt	17
3.	Skyddad bebyggelse i Köpings distrikt	21
3.1	Byggnadsminnen	21
3.2	Kyrkliga kulturminnen	21
4.	Bebyggelsehistorisk översikt	23
4.1	Köping sockens tidiga historia	23
4.2	Landsbygdens bebyggelse	23
4.3	Köpings stad	24
5.	Sammanfattande beskrivning	35
5.1	Sammanfattning av Köpings distrikts bebyggelse	35
5.2	Analys av inventeringen	42
6.	Källor och administrativa uppgifter	45
6.1	Otryckta källor	45
6.2	Tryckta källor	45
6.3	Administrativa uppgifter	46

1. Inledning

■ 1.1 Bakgrund

För ett stort antal av Västmanlands läns kommuner finns kulturminnesvårdsprogram. De upprättades under 1980-talet som kunskapsunderlag beträffande kommunernas kulturmiljöer. I takt med att städer idag förtätas i hög utsträckning och landsortsbebyggelse utvecklas ökar förändringstrycket på redan befintliga byggnader och kulturmiljöer. Sedan de tidigare kulturmiljöprogrammen togs fram har ny bebyggelse tillkommit och den befintliga förändrats i hög utsträckning. Synen på vad som är kulturhistoriskt intressant är dessutom inte beständigt, utan varierar i takt med att samhället förändras och utvecklas. Behovet av uppdaterade och aktuella kulturmiljöprogram har därför ökat bland handläggare inom samhällsplanering och kulturmiljösektorn, men även för andra som på något sätt arbetar med eller intresserar sig för länets kulturmiljöer. Den här rapporten uppdaterar kulturmiljöprogrammet för Köpings distrikt, vilket består av Köpings stad med omnejd. Området har samma utbredning som före detta Köpings stad och Köpings socken.

I arbetet med att uppdatera Köpings distrikts kulturmiljöprogram har Länsstyrelsen i Västmanlands län, Västmanlands läns museum samt Köpings kommun ingått i ett trepartssamarbete. Arbetet har genomförts som ett samverkansprojekt och en styrgrupp och projektgrupp med representanter från kommunen, läns museet och länsstyrelsen har knutits till projektet. Projektgruppen har träffats tre till fyra gånger per år och har bland annat arbetat med metodfrågor, rapportstruktur, värdering och urval samt faktagranskning. Västmanlands läns museum har ansvarat för insamlandet av data, som har utförts genom byggnadsinventeringar.

Inventeringen i Köpings distrikt genomfördes under åren 2023–2024. Information från inventeringen har registrerats i en databas som sedan har sammanställts och analyserats av läns museets byggnadsantikvarier. Resultatet om vad som bedömts vara kulturhistoriskt intressant och karaktäristiskt i kommunen presenteras i det här programmet. Kulturmiljöprogrammet och delar av databasen tillgängliggörs på www.kulturarvvastmanland.se.

■ 1.2 Syfte och målsättning

Det övergripande syftet med Köpings distrikts kulturmiljöprogram är att uppmärksamma och sprida kunskap om fysiska miljöer och byggnader så att dess kulturhistoriska värden kan bevaras och utvecklas. I detta inkluderas att undersöka och aktualisera kunskapen om vilka kulturhistoriska värden som finns att tillvarata, så att kunskapen om detta i sin tur kan spridas vidare. Syftet är även att programmet ska vara ett vägledande kunskapsunderlag för samhällsplaneringen hos kommunen. Här innefattas bland annat översikts- och detaljplanering samt bygglovshantering. Ytterligare syften med programmet är att det ska fungera som stöd i förvaltning av fastigheter, uppmärksamma modernismens bebyggelse som inte lyfts fram i tidigare

kunskapsunderlag, samt att ge råd och sprida information till kommuninvånarna och en intresserad allmänhet.

Ett mål med arbetet är att ta fram ett mer tillgängligt och användbart program, jämfört med det tidigare kulturminnesvårdsprogrammet. Detta har möjliggjorts genom dagens digitala tekniker, som i allt större utsträckning blir tillgängliga för en bredare publik. Att i så stor utsträckning som möjligt tillgängliggöra kulturmiljöer och kulturmiljöarbetet är en målsättning för kulturmiljövårdens aktörer både på en regional och nationell nivå. Ytterligare en målsättning med framtagandet och tillgängliggörandet av kulturmiljöprogrammet är att öka kunskapen i länet om kulturhistoriskt värdefulla miljöer och därmed öka människors delaktighet i kulturmiljöarbetet – och med det även samhällsbyggnadsprocessen.

Databasen, den digitala byggnadskartan och rapporten har även som syfte att fungera som komplement till varandra. Informationen presenteras på hemsidan för Kulturarv Västmanland, www.kulturarvvastmanland.se. Rapporten redovisar exempelvis syfte, metoder, kulturvårdens lagstiftning, skyddad bebyggelse, bebyggelsehistorisk översikt och en kort sammanställning av distriktets bebyggelsemiljöer. Via kartor redovisas även bebyggelseområden och byggnader som rekommenderas att hanteras enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen (2010:900). I databasen finns byggnader och bebyggelseområden som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och som rekommenderas att hanteras enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen (2010:900). Ytterligare information såsom byggnadstyp, funktion, byggnadsår, byggnadsmaterial, kulturhistoriskt värde, viktiga karaktärsdrag och information som rör en byggnads administrativa uppgifter har också registrerats i databasen.

■ 1.3 Metoder och källor

Insamlandet av materialet till kulturmiljöprogrammet har genomförts av byggnadsantikvarier vid Västmanlands läns museum. Bebyggelseområden och enskilda byggnader har inventerats och dokumenterats exteriört i bild och text. Länsmuseet har även utfört en kulturhistorisk värdering av de byggnader och miljöer som inventerats.

Inventeringarna har utförts genom fältarbete där byggnader och miljöer fotodokumenterats och beskrivits i text. Via ett webbaserat kartverktyg har informationen lagts in i en databas. Databasen har utgått från Lantmäteriets fastighetskarta. Under fältarbetets gång har även fastighetsägare och andra privatpersoner bidragit med information kring en byggnads eller ett områdes historik, uppbyggnad och framväxt. De fysiska objekten och miljöerna har utgjort ett primärt källmaterial för analys och kulturhistoriska värdering.

Fältarbetet har kompletterats med arkiv- och litteraturstudier. Material från Västmanlands läns museums arkiv och bibliotek har studerats liksom tidigare byggnadsinventeringar och kulturmiljöprogram. Information har vid behov även inhämtats från Köpings bygglövsarkiv, Köpings museum, och kommunala underlag. Lantmäteriets digitala databas Historiska kartor har varit ett komplement till fältarbetet.

När uppgifterna kring en byggnads historik har varit bristfällig har en uppskattning av dess byggnadsår och ursprungliga funktion gjorts i den mån det har varit möjligt, utifrån en okulär besiktning av dess karaktär, form, material, konstruktion, detaljer, läge och sammanhang. I vissa fall har byggnader inte inventerats eftersom de har varit otillgängliga eller att fastighetsägaren inte varit villig att delta i projektet. Om en byggnad bestått av flera sammansatta byggnadskroppar har i databasen endast lagts in information om en av byggnadskropparna.

Digitala fotografier och databasen lagras hos Västmanlands läns museum. Även Köpings kommun och Länsstyrelsen i Västmanlands län har databasen.

■ 1.4 Metod för kulturhistorisk värdering

All bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde, men tyngden varierar. De värderingar som styr vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras successivt, vilket innebär att sådan bebyggelse som idag inte tillmäts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i framtiden.

Genom att redovisa de kulturhistoriska värdena skapas en grund för att kunna motivera varför en byggnad, anläggning eller miljö ska behandlas på ett visst sätt eller ha ett särskilt lagskydd. För att kunna förstå och värdera bebyggelse behöver man både identifiera dess särskilda karaktärsdrag och sätta in dessa i ett större sammanhang. De två metoder som använts vid den kulturhistoriska värderingen är framtagna av Riksantikvarieämbetet. Den ena är en beprövad och vedertagen metod vid värdering av bebyggelse och finns beskriven i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck. Värderingssystemet bygger på olika delbegrepp som dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karaktärisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad.

Den andra metoden återfinns i skriften *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* av Cissela Génétay och Ulf Lindberg från år 2014. Kortfattat går metoden ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska eller ekonomiska värden. I denna bedömning har primärt de kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena varit aktuella. Värderingen av den inventerade bebyggelsen har även baserats på hur sällsynt, förändrad eller representativ den är för en viss period.

Till exempel kan en specifik byggnadstyp som anses sällsynt vara särskilt kulturhistoriskt värdefull, även om den har genomgått många förändringar. Jämför detta med en mer vanligt förekommande byggnadstyp, till exempel en villa från 1970-talet. En sådan byggnad är sällan sällsynt men i stället representativ, framför allt om den anses vara välbevarad. På så vis finns en stor spridning i det kulturhistoriska urvalet i länet.

Förutom ovan nämnda perspektiv och kriterier för den kulturhistoriska bedömningen har även hänsyn tagits till lokala och regionala perspektiv. En byggnad kan

vara representativ på lokal nivå och samtidigt sällsynt regionalt och nationellt. Det kringliggande landskapet och miljön kan även det ha stor betydelse för den totala bedömningen. Om till exempel en välbevarad och autentisk byggnad ligger i ett väl bevarat agrart landskap tillsammans med flertalet äldre byggnader med en tydlig koppling till jordbruksverksamhet, kan det bedömas olika jämfört med om den autentiska byggnaden befinner sig ensam i ett övrigt kraftigt förändrat och exploaterat område. Det kan även finnas skillnader i bedömningen om en villa i ett bostadsområde från 1960-talet är ensam om att inte har byggts ut och förändrats gentemot om hela området är välbevarat. ”Kompleta” miljöer kan ibland ge större möjligheter till förståelse för respektive tidsperiod eller fenomen, men enskilda byggnader i en för övrigt kraftigt förändrad miljö kan vara ledtrådar till en förfluten tid.

■ 1.5 Avgränsningar

I byggnadsinventeringen för Köpings distrikt har all bebyggelse inventerats som varit möjlig att fotografera. Detta inkluderar bostadsbebyggelse med tillhörande uthus, jordbruksfastigheter med både bostadshus och ekonomibyggnader, industri och affärsbebyggelse. Bebyggelse som till exempel lekstugor, jordkällare och tillfälliga byggnader såsom baracker har också ingått i inventeringen.

I de fall en byggnad inte har fotograferats har det berott på att den har varit oåtkomlig vid inventeringstillfället. Dock har annan information om en sådan byggnad, som till exempel användningsområde, samlats in i den mån det har varit möjligt.

Det kulturhistoriska urvalet har bedömts genom de ovan beskrivna metoderna. Det har inte funnits någon avgränsning i mängd gällande hur många byggnader eller miljöer av en viss typ eller på en viss plats som bedömts som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Samtliga byggnader och miljöer som bedömts ha betydelse har värderats utifrån metoderna som beskrivs ovan.

■ 1.6 Målgrupp

En av huvudmålgrupperna för kulturmiljöprogrammet är handläggare och politiker som arbetar inom den kommunala och regionala samhällsplaneringen. Programmen ska finnas tillgängliga som underlag och presentera platser och områden utifrån de befintliga kulturhistoriska värdena.

Programmet riktar sig även till andra som yrkesmässigt eller av personliga skäl har behov av aktuella kunskapsunderlag kring länets kulturmiljöer. Möjlighet finns även för den som är intresserad av att själv vårda en plats eller byggnad utifrån ett antikvariskt perspektiv, att vända sig till underlagen för att få grundläggande råd gällande bevarande.

■ 1.7 Läsanvisning

Kulturmiljöprogrammets rapport består av ett inledningskapitel och en bebyggelsehistorisk översikt. Inledningskapitlet ger en bakgrund till framtagandet av kulturmiljöprogrammet tillsammans med syften, metodbeskrivning, avgränsningar och målgruppsbeskrivning. Vidare följer kapitlet *Kulturvärden i samhällsplaneringen*, där den aktuella lagstiftningen beskrivs, begrepp och definitioner, ansvar och roller samt antikvariska förhållningssätt för vård och bevarande av bebyggelsemiljöer. Dessa två inledande kapitel läses som bakgrund till programmet och kan användas som generell stöd vid arbete med kulturmiljöer.

Efter det inledande kapitlet och den bebyggelsehistoriska översikten kommer en kort sammanfattning av resultatet. Här presenteras bebyggelsemiljöer i distriktet översiktligt samt särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden och byggnader genom kartor samt ett urval av bilder som visar byggnadsbeståndet.

Databasen och rapporten ska komplettera varandra. I rapporten beskrivs den övergripande historiken och en sammanfattning av byggnadsbeståndet i distriktet. I databasen finns information om enskilda byggnader och områden där information som byggnadstyp, funktion, byggnadsår, byggnadsmaterial och eventuellt kulturhistoriskt värde samt historik har registrerats. Där finns också annan information som rör en byggnads administrativa uppgifter och utformning. Delar av materialet i databasen och programmet tillgängliggörs via Kulturarv Västmanland:

www.kulturarvvastmanland.se.

22

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen

■ 2.1 Lagstiftning

Begreppet ”k-märkt” har fått en något varierad betydelse i vardagligt tal. Det används ofta för bebyggelse och miljöer med ett utpekat kulturhistoriskt värde, men ibland åsyftas endast byggnader skyddade som byggnadsminnen. Begreppet ”k-märkt” har ingen juridisk innebörd utan är ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse.

Det finns flera lagar i Sverige som skyddar landets kulturmiljöer. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns bland annat i plan- och bygglagen (PBL), kulturmiljölagen (KML) och miljöbalken (MB).

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen är den lag som till stor del styr bebyggelsen i landet. Den innehåller bland annat bestämmelser om översiktsplanering, planläggning och byggnadslov och kan sägas vara en sammanvägning av allmänna och enskilda intressen. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I 8 kap. 14 § och 17 § PBL finns grundläggande krav på underhållsplikt, bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden samt förbud mot att förvanska särskilt värdefulla byggnader. Kravet om varsamhet innebär att bebyggelsens särart och karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. I 8 kap. 13 § PBL återfinns förvanskningsskyddet som säger att byggnader, anläggningar, tomter, allmänna platser och bebyggelseområden som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Vid planläggning gäller även hänsynskravet, 2 kap. 6 § PBL, som säger att all bebyggelse ska utformas och placeras lämpligt med hänsyn till kulturvärdena på platsen. Dessutom ska bebyggelseområden med särskilt kulturhistoriska värden alltid skyddas, oavsett om det rör planläggning, bygglovsärenden eller vid någon åtgärd som inte regleras i plan eller lov.

Plan- och bygglagen gäller för alla förändringar på alla hus, både exteriört och interiört, och även för bebyggelsemiljöer. Lagen gäller även för åtgärder som inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen efterföljs.

Förutom de fastställda skydd och krav som plan- och bygglagen ställer på bebyggelse ger lagen även kommuner möjlighet att lagskydda särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelse ”q” i detaljplaner. En sådan bestämmelse kan slå fast att en byggnad inte får rivas, att underhåll ska ske med material och metoder anpassade till dess egenart och att den ska vårdas så att den inte förfaller. Man kan även ange varsamhetsbestämmelsen ”k”, vilket kan reglera att vid om-, till- och nybyggnad ska karaktärsdrag och värden enligt planbeskrivningen särskilt beaktas.

Kulturmiljölagen

I kulturmiljölagen finns bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen samt om utförelse av kulturföremål ur landet. Enligt kulturmiljölagens tredje kapitel får en byggnad eller anläggning förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen om den anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. En sådan förklaring innebär att byggnaden eller anläggningen ska bevaras för framtiden och att anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gångens tid och dess människor och samhälle. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Det finns två typer av byggnadsminnen – byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel, så kallade enskilda, och statliga byggnadsminnen.

Vem som helst kan väcka fråga om att en byggnad eller anläggning ska bli byggnadsminne hos länsstyrelsen, som även handlägger förfrågningar om ändring av byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. De statliga byggnadsminnena ägs av staten och det är regeringen som fattar beslut om dessa. Här är det Riksantikvarieämbetet som har tillsynsansvar.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser (även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar) är skyddade i kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att miljöerna ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är uppförda före 1940 är automatiskt skyddade, men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden har efter beslut erhållit ett skydd. Vid väsentliga ändringar av kyrkomiljöer krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Bestämmelserna kring fornlämningar regleras i kulturmiljölagens andra kapitel, där bestämmelserna säger att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Går det inte att undvika en fornlämning vid en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut att en arkeologisk undersökning ska genomföras.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna är till för att främja en hållbar utveckling för nuvarande och kommande generationer, så att alla kan leva i en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära ”påtaglig skada”. En riksintessförklaring är i sig inte ett skydd utan kräver att ett ansvar tas från kommunalt håll och juridiskt enligt plan- och bygglagen. Planläggning ska också genomföras med hänsyn till bland annat skydds- och varsamhetsbestämmelser. Det är länsstyrelsen som övervakar att kommunerna tar sitt ansvar i frågan. I Sverige finns idag cirka 1 700 områden utpekade som riksintresse för kulturmiljövården. De bedöms alltså ha så stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att de bevaras. Ett av målen med dessa områden är att de ska ge en bred bild av historien.

Enligt miljöbalken kan en länsstyrelse eller en kommun förklara värdefulla kulturpräglade landskap som kulturresevat, liksom att mark- och vattenområden kan förklaras som naturresevat. Vid beslut om kulturresevat är länsstyrelsen också förvaltare och ansvarar för vård och skötsel av värdena på platsen. Kulturresevat utgörs av landskap där marker, byggnader, anläggningar, spår och lämningar tillsammans utgör värdefulla kulturhistoriska helhetsmiljöer. I ett kulturresevat kan hela områdets kulturmiljö- och naturvärde skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker, men även de värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner.

■ 2.2 Definitioner

Definitionerna av kulturmiljövårdens begrepp har samlats upp och standardiserats av Riksantikvarieämbetet. Deras definition av kulturarv avser ”Kulturarv avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etcetera) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, till exempel det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.”.

Kulturmiljö har inte en lika bred definition utan avser ”hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.”.

Kulturhistoriskt värde avser ”de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag”. Ibland används även begreppet kulturvärde, vilket är en samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.¹

1. Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs]: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014.

■ 2.3 Ansvar och roller

Olika aktörer bär olika delar av ansvaret för att skydda och vårda de miljöer som berättar om både vår historia och samtid, men alla i vårt samhälle, aktörer inom kulturmiljövården, politiker och medborgare har även de ett gemensamt ansvar. Den inledande paragrafen i kulturmiljölagen lyder: "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla."

På lokal nivå ansvarar **kommunerna** för den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen. I den kommunala samhällsplaneringen ligger ett stort ansvar att visa varsamhet och hänsyn till både kulturmiljöer och kommunens miljö i sin helhet. Kommunen har även tillsynsansvar rörande ärenden enligt plan- och bygglagen, till exempel bygglov och rivningslov och fattar beslut i dessa ärenden.

Länsmuseerna, däribland Västmanlands läns museum, förvaltar och förmedlar kunskap om kulturmiljön via museets publika verksamhet, bland annat genom utställningar, pedagogisk verksamhet och framtagandet av olika kunskapsunderlag. Länsmuseerna har en rådgivande roll och agerar ofta expertråd för länsstyrelserna och kommunerna i frågor om kulturhistoriska värden och bistår även allmänheten med olika förfrågningar.

Länsstyrelsen brukar kallas för "statens förlängda arm" och är den myndighet som har ansvaret för tillämpningen av kulturmiljölagen när det gäller samhällsplanering och tillsyn över kulturmiljövården i länet. För Västmanlands län är det Länsstyrelsen i Västmanland län som bär det ansvaret. Länsstyrelsen ger råd, information och lämnar olika typer av tillstånd. Till exempel behövs tillstånd för ingrepp i fornlämning eller ändring av byggnadsminnen och skyddade kyrkor. Det är även till länsstyrelsen man vänder sig med anmälan om till exempel skada på fornlämningar. Länsstyrelsen hanterar också bidrag för vård och underhåll av länets kulturmiljöer och bevakar landets riksintressen enligt miljöbalken. Länsstyrelsen har även ett tillsyns- och vägledningsansvar enligt plan- och bygglagen. Det innebär att de utövar tillsyn och har en vägledande roll över de detaljplaner och översiktsplaner som kommunen antar. De har också en vägledande roll när det gäller byggnadsnämndernas tillsyn över den byggda miljön.

På nationell nivå finns **Riksantikvarieämbetet** som är den nationella instansen med ansvar för frågor som gäller kulturmiljö och kulturarv. Myndigheten sorterar under kulturdepartementet, med uppdrag fastställt av regeringen. Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturmiljövården i landet och är också det centrala expertorganet i frågor kring kulturmiljölagen.

Det finns även flera andra nationella myndigheter såsom till exempel **Boverket**, **Naturvårdsverket**, **Statens Fastighetsverk**, **Skogsstyrelsen**, **Trafikverket** med flera som har ansvar för kulturarvet och för att de nationella kulturmiljömålen uppnås. Detta för att ge en bättre förutsättning för att ta till vara den potential som kulturmiljön utgör för ett hållbart samhälle.

■ 2.4 Antikvariskt förhållningssätt

För att hantera kulturhistoriska värden i bebyggelse och kulturlandskap kan det behövas anvisningar och riktlinjer för de aktuella områdena. Följande riktlinjer är med avsikt allmänt hållna och syftar till att ge en övergripande vägledning till bland annat handläggare och fastighetsägare.

Befintlig bebyggelse bör vårdas och underhållas varsamt, så att deras kulturhistoriska värden bevaras på lång sikt. Eventuella ombyggnationer bör ske varsamt och anpassas till byggnaden i övrigt och kringliggande bebyggelse.

Ny bebyggelse bör även det ske varsamt och bör prövas från fall till fall. Det är viktigt att ny bebyggelse inte påverkar kulturmiljön negativt samt att den anpassas till befintligt bebyggelsemönster och byggnadstradition. När det gäller mindre komplementbebyggelse bör utformning och placering även där anpassas till befintlig bebyggelse.

Bebyggelse som bedöms som kulturhistorisk värdefull bör i framtida detaljplaner skyddas och behandlas varsamt genom ”q”- och ”k”-bestämmelser. I enlighet med plan- och bygglagen har kommunen i samband med bygglovsärenden även möjlighet att styra utvecklingen utanför detaljplanelagt område, bland annat genom begreppet ”värdefull miljö”.

Andra väsentliga landskapselement som till exempel vägar, murar, diken och gränsmarkeringar som är viktiga för förståelsen och läsbarheten i landskapet bör vårdas och bevaras. Detta gäller även fornlämningar som på många håll utgör ett stort bestånd. Dessa har även som tidigare nämnts ett starkt lagskydd i kulturmiljölagens andra kapitel.

Tio råd för god byggnadsvård

Nedanstående råd kan vara till god hjälp för den som vårdar eller söker en god väg i en problematisk om- eller tillbyggnad. Anders Franzén har genom Svenska byggnadsvårdsföreningen formulerat tio råd för god byggnadsvård:

1. **Låt inte huset förfalla.** Håll efter husets skal. Tak och avledning av vatten är viktigt. Se efter fönster och dörrar, målningen på fasaden, håll grunden fri från fukt och låt inte växtlighet komma för nära.
2. **Använd traditionella material och metoder.** Traditionella material är billiga och har lång livslängd. Lita på material som har fungerat sedan länge. Då vet du vad du får.
3. **Låt huset vara med och bestämma.** Behåll husets planlösning så långt det går. Låt eventuella tillbyggnader ske förståndigt. Ersätt uttjänta material och byggnadsdelar med likadant som du tar bort.
4. **Tänk efter, ta dig tid.** Förhasta dig inte. Vissa misstag kan inte repareras. Lär dig vad du och huset klarar av. Ta reda på rätt metod och material. Huset tål att vänta ett halvår.
5. **Fråga om råd – på flera ställen.** Den byggmästare du frågar kan inte allt. Ta in priser från flera och fråga tidigare kunder. Standardlösningar är vanligt i nybyggnadssektorn, men inom byggnadsvården finns det flera vägar att gå. Skaffa dig kunskap och be om rådgivning av till exempel länsmuseum eller en byggnadsvårdsbutik.
6. **Planera.** Ett måttbeställt fönster kostar sällan mera än massproduktion, men har högre kvalitet och kan monteras med mindre kringarbete – men har längre leveranstid. Planera i god tid för dina kommande planer. Ha en realistisk plan.
7. **Bevara, återanvänd, spara.** Spara allt som inte hindrar eller gör skada. Kasserade originaldelar kan bli dyra att nyanskaffa. Ofta kan dörrar, beslag och lister återanvändas på andra ställen i huset. Sätt annars in en annons och skänk bort dem – det finns ofta någon annan som behöver det du inte har plats för.
8. **Kräv inte nyskick.** Ett hundraårigt hus kommer inte se perfekt ut. Acceptera dess åldrande och dess rynkor. Slitna handtag och trösklar kan hålla i många år till. Gör inga konstlade ansiktslyft.
9. **Undersök hur huset såg ut från början.** Foton kan vara till god hjälp, men framför allt huset i sig kan vara källa till kunskap. Skrapa eller slipa dig ned genom färglager. Hos din lokala hembygdsförening kan det finnas en del historik om ditt hus.
10. **Dokumentera vad du gör.** Fotografera, rita av eller mät upp före och efter en ombyggnad. Det kan vara till nytta och nöje i framtiden, både för dig och för nästa ägare.²

2. Franzén, Anders. *Tio bud för god byggnadsvård*. 1/2004, Svenska byggnadsvårdsföreningen, 2004.

Vidare läsning

För dig som är intresserad av att läsa mer om byggnadsvård eller bestämmelser kring bebyggelse finns det mycket fritt tillgängligt material på webben:

Boverkets kunskapsbank

PBL kunskapsbank är ett verktyg för den som använder plan- och bygglagen. Här finns webbutbildningar, planbestämmelsekatalogen, och mycket mer.

www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken

Kulturarv Västmanland

Samlingssida om Västmanlands läns samlade kulturarvstillgångar. Här finns berättelser, bilder och filmer om personer, händelser och platser.

www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen i Västmanlands län

www.lansstyrelsen.se/vastmanland

Materialguiden

Materialguiden är en faktabas för dem som arbetar med byggnadsvård eller konventionell fastighetsförvaltning.

www.raa.se/hitta-information/materialguiden

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland arbetar för att sprida kunskap och väcka intresse för god byggnadsvård i länet. De anordnar exempelvis kurser och föreläsningar och är navet i ett kunskapsnätverk av hantverkare, materialleverantörer och konsulter.

www.byggnadsvardvastmanland.se

Köpings kommun

www.koping.se

Svenska byggnadsvårdsföreningens artikelbank

Samlingssida för artiklar från Svenska byggnadsvårdsföreningen som behandlar bland annat traditionellt hantverk, bebyggelsehistoria och material.

www.byggnadsvard.se/om-byggnadsvard/artiklar

Vårda väl

Riksantikvarieämbetets serie med enkla, digitala rådgivningsblad. Här finns råd kring allt från arkeologiskt material, byggnadsmaterial, skadedjur, klimat, ljus, textilier med mera.

www.raa.se/hitta-information/publikationer/varda-val-blad

Västmanlands läns museum

www.vastmanlandslansmuseum.se

1626

AD
1626-34

ANNO
1626

1626
1703

1703
DR

3. Skyddad bebyggelse i Köpings distrikt

■ 3.1 Byggnadsminnen

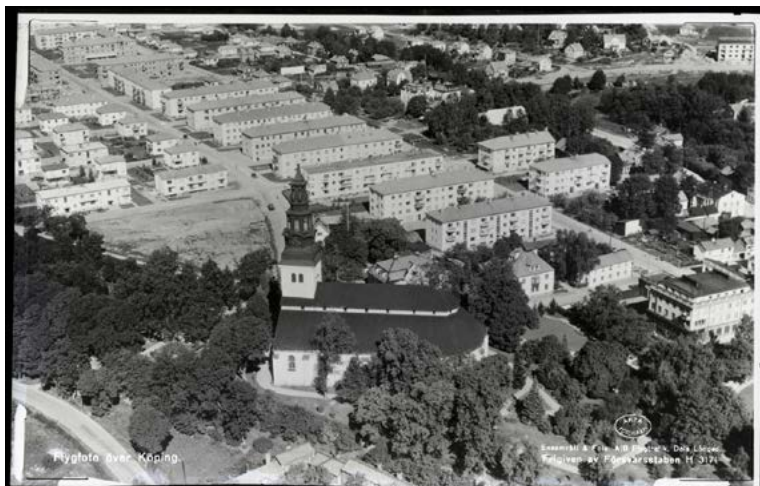
Byggnadsminnen berättar om historiska skeenden och hur samhället har förändrats över tid. Även specifika händelser och enskilda personers historia skildras. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan skyddas som byggnadsminnen. Inom Köpings distrikt finns fyra enskilda byggnadsminnen:

- > Tingshuset (Embla 1)
- > Gamla apotekshuset (Disa 2)
- > Köpings prostgård (Gylfe 1)
- > Nyströmska gården (Hermod 1 och 2)

■ 3.2 Kyrkliga kulturminnen

Kyrkan har sedan lång tid tillbaka varit medelpunkt för socknen. Kyrkobyggnaderna ger därför kunskap om samhällsutvecklingen i stort, om lokalsamhällen och om människors livsvillkor under olika tider. Svenska kyrkans kyrkobyggnader och begravningsplatser uppförda före år 1940 är skyddade enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detsamma gäller vissa yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser. Tillståndsplikten omfattar också kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde som inte ägs av privatpersoner. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet. Inom Köpings distrikt finns en kyrkobyggnad som omfattas av bestämmelserna i kulturmiljölagen:

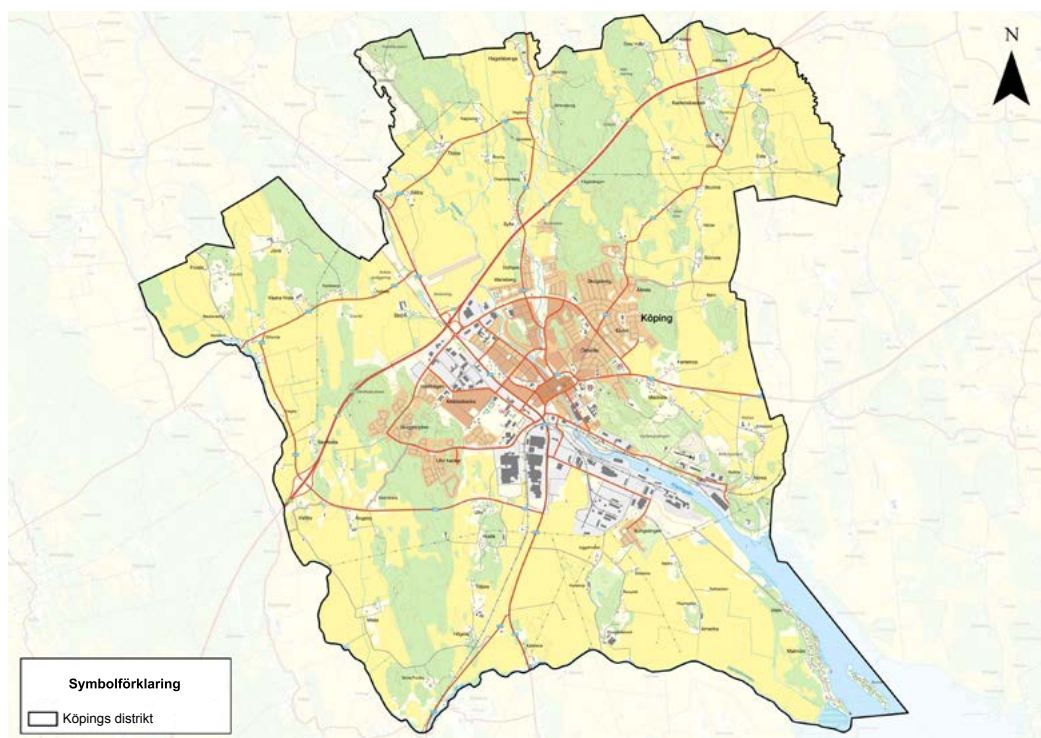
- > Köpings kyrka

■ Kyrkliga kulturminnet Köpings kyrka fotad från flygplan. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 536.

4. Bebyggelsehistorisk översikt

Karta över Köpings distrikt.

■ 4.1 Köping sockens tidiga historia

Köpings distrikt är en av kommunens sju distrikt och består av Köpings stad med omnejd. Området har samma utbredning som före detta Köpings stad och Köpings socken. Distriktet ligger i kommunens mellersta del som ansluter till Mälaren. Distriktet har en tätort, Köpings stad, och en småort, Malmön.

Landsbygden kring tätorten kännetecknas, liksom resten av Köpings kommun, av det för mäljarlandskapen karaktäristiska öppna jordbrukslandskapet som före landhöjningen varit sjöbotten. Slättlandskapet med bördig jordbruksmark är en kulturbygd som till stor del kontinuerligt har brukats från järnålder fram till idag. I enskilda fall visar lämningar från bronsåldern på ännu äldre bosättningar. Ytterligare äldre fynd från stenåldern är knutna till den tidens vattennivå.

■ 4.2 Landsbygdens bebyggelse

Under förindustriell tid bestod landsbygden kring Köpings tätort av tegskiftade byar. Därför genomfördes storskifte i princip samtliga byar under 1700- och 1800-talet. Laga skiftet i bygden påbörjades år 1830. Laga skifte, som genomfördes i Mellan-

sverige under 1800-talet, innebar en radikal förändring av både bebyggelse- och ägostrukturer på landsbygden. De små åkertegarna slogs ihop till större enheter och många byar splittrades när gårdar flyttades till nya lägen. De utflyttade gårdarna går idag att känna igen genom att de ofta ligger ensamma, i utkanten av åkermarken mot ett skogsbryn eller ute på ett fält på en höjd omgiven av en trädgård.

I Köping finns flera exempel på gårdar med månghussystemet, ett system där varje byggnad har en egen funktion. Systemet speglar bland annat de ekonomiska förutsättningarna och levnadsförhållandena på landsbygden. En mindre gård kan bestå av ett bostadshus, bagarstuga, tvättstuga, jordkällare och ett par ekonomibyggnader så som en lada och en ladugård. En större gård, som exempelvis Ullvi eller Strö gård, visar på ett månghussystem i större skala. Där finns det mangårdsbyggnad, flyglar, flertalet ekonomibyggnader som lada och ladugård men även större jordbrukslandskap och torp. Torp var ofta knutna till en större gård, där torparfamiljer gjorde dagsverken på gården. Utöver det har Köpings distrikt flera soldattorp, varav många idag fungerar som fritidshus. Soldattorp och husartorp hörde till det militära indelningsverket. Socknarna var indelade i mindre rotar som bestod av två eller flera hemman med tillräcklig ekonomi för att försörja en soldat med ett litet torpboställe.

■ 4.3 Köpings stad

Det är okänt när exakt Köpings stad etablerades, men dess placering vid Mälarens innersta vik där de viktiga land- och vattenvägarna sammanstrålar gav goda förutsättningar för en handelsstad. År 1349 omnämns ett stadssigill för staden för första gången, men det första bevarade sigillet är från år 1378. Köping fick sina stadsrättigheter år 1459, något som framgår av privilegiebrevet för Hedemora.

Stadsplanering och utveckling

Gamla stan är Köpings äldsta stadsdel. Stadsdelen var möjligen bebyggd redan på 1100-talet medan den närmaste omgivningen låg under vatten eller bestod av obebbyggbar sankmark. Gamla stan är den delen av Köping där gatunätet fortfarande har en tydlig medeltida prägel.

Hamnen har haft en stor betydelse för Köping då staden fungerande som utskppningshamn för bland annat järn från Bergslagen mot Stockholm under 1800-talet. Hamnen flyttades efter landhöjningen. Den medeltida hamnen har troligen legat längre norrut längs Köpingsån, där prostgården ligger idag. Under 1600-talet användes området söder om Järnväggsgatan, vid Köpings museum, som hamn.

Under 1540-talet ödelades stora delar av den medeltida träbebyggelsen i en stadsbrand. Detta ledde till att det utöver kyrkan enbart finns några källare i Gamla stan kvar från senmedeltiden. Med tiden utvidgades staden norrut från Gamla stan. Nedanför kyrkan låg tidigare en marknadsplats som utvecklades till Stora torget. Runt torget uppfördes välbeställda köpmansgårdar och när en ny rådstuga skulle byggas under 1600-talet placerades den intill torget.

Området öster om ån, Prästgården, var ett obebyggt område som tillhörde prostgården. År 1641 donerades marken till staden av drottning Kristina efter begäran av Köpings borgmästare. Ett villkor för donationen var att bebyggelsen ordnades ”planmässigt” i rutnätsmönster. En ny bro, Stora bron, byggdes över Köpingsån. Stora Gatan, som ursprungligen hette Stora Sträckegatan, anlades. Prostgården, där huvudbyggnadens äldsta del är från början av 1600-talet, utgör den äldsta och mest välbevarade trähusbebyggelsen i Gamla stan.

År 1635 fanns 173 gårdar i Köping, något som en gårdsförteckning visar på. Den äldsta bevarade kartan över staden, från år 1732, är en sammanställning av äldre kartor upprättade år 1685. Kartan visar enbart gårdstomterna, vilka då var 214 stycken. År 1782 genomfördes en ny numrering av stadens gårdar och en karta över all stadsbebyggelse upprättades år 1876–1879. Kartan visar på en tät och gyttrig bebyggelse där bostadshusen är placerade mot gatan. Gårdarna hade en mängd ekonomibyggnader för varierade ändamål såsom verkstäder, djurstallar, uthus och ytterligare bostäder.

Fram till slutet av 1800-talet var Köpings bebyggelse huvudsakligen uppförd i trä. Träbyggnader fick inte vara högre än två våningar. Detta ledde till att byggnader som kyrkan och rådhuset tydligt utmärkte sig i stadsbilden. Fram till omkring 1930-talet bestod kyrkans norra och västra omgivning främst av ett öppet landskap och kyrkogård. Bebyggelsen omkring kyrkan utgjordes av torgbebyggelse vid Stora torget samt enklare gårds-, affärs- och bostadsbebyggelse. Intill kyrkan anlades byggnader med koppling till den kyrkliga verksamheten.

År 1874 infördes en allmän byggnadsstadga i Sverige, vilket fick stor betydelse för landets städer. Byggnadsnämnder inrättades i varje stad och stadsplaner skulle upprättas över befintlig och tillkommande bebyggelse. Köpings första stadsplan stod färdig år 1884.

En stor fara för trästäder var elden, och många städer planerade därför breda gator, så kallade esplanader, för att hindra spridningen av bränder. Med detta i åtanke planerades att en esplanad i Köping skulle fortsätta söderut på andra sidan ån rakt över Prostgården, vilket aldrig genomfördes.

Den 4 juli år 1889 utbröt en stadsbrand som utplånade nästan all bebyggelse i området mellan Gamla stan i söder, Köpingsån i öster och kyrkan med torget i norr. Stadsbranden var en följd av en mindre brand vid järnvägen. En pojke som inte fick se branden tände separat brasa i centrum som snabbt spreds med den kraftiga vinden bland närliggande gårdar. Enstaka stenbyggnader klarade sig med mindre skador. Kort efter branden började staden byggas upp igen. Den första åtgärden var att ändra stadsplanen till ett modernt rutnätssystem och utvidga Stora torget. De första husen som uppfördes efter branden var det redan planerade Apotekshuset med tillhörande gårdshus. Därefter bebyggdes hörntomterna vid korsningen Stora Gatan/Östra Långgatan. Under 1890-talet uppfördes flera byggnader i innerstaden, huvudsakligen längs Östra Långgatan. En majoritet av byggnaderna ritades av Theodor Dahl, stadsarkitekt i Köping. Utöver flertalet flerbostadshus i tätorten ritade Dahl industribyggnader åt Köpings Mekaniska Verkstad, frikyrkobyggnader, olika byggnader

■ Edda 11, Halldorfska huset, uppfört 1901-1902. Foto: Vlm-kopeb-0078.

åt Köpings – Utterbergs järnväg och tingshuset i Köping. Alla byggnader uppfördes under en intensiv period mellan år 1889 och 1897, då Dahl avled.

Några av Dahls byggnader uppfördes efter hans död, ibland något omarbetade. Ett exempel är Halldorfska huset.

I början av 1900-talet nådde nya stadsplaneringsideal Sverige. Rutnätssystemet ansågs nu föråldrat och man strävade efter ett mera levande stadsplaneringsmönster med villaområden en bit bort från centrum, parker och svagt svängda gator. Köpings nya stadsplan stod klar år 1905, där ett utmärkande drag var placeringen av offentliga byggnader i framträdande lägen.

Under 1930-talet expanderade Köping och tidigare obebyggda områden började bebyggas. Både Byjorden och Nyckelberget exploateras under 1930- och 1940-talet med ett stort antal hyreshus. Samtidigt pågick ett expansivt småhusbyggande

på Byjorden, Nyckelberget, Östanås, intill Folkets Park och på Marieberg. Under 1930- till 1950-talet etablerades även industrier som i hög grad har satt sin prägel på Köping. Djuphamnen anlades på Köpingsåns södra sida och industrier som Salpeterverken, idag Yara, och Skånska Cement, idag Nordkalk, etablerades i området. Volvo köpte Köpings Mekaniska Verkstad år 1942 och byggde så småningom en ny anläggning för tillverkning av komponenter väster om Arbogavägen.

Byggnadsfirman Anders Diös hade under 1900-talet verksamhet i Köping liksom i flera städer i Västmanland. En annan större byggmästare i Köping var Hugo Arnerud som etablerade sig under 1930-talet i Köping.

Vid 1900-talets mitt ansågs den äldre bebyggelsen i centrum sluten och otidsenlig. Likt många andra städer kom stora delar av bebyggelsen att rivas. Statliga lån för upprustning fanns inte, utan nybyggnad ansågs vara ett mera ekonomiskt alternativ.

■ Småhus på Nyckelbergsvägen. Foto: Köpings kommun.

Samhället önskade även byggnader som främjade den ökade och förändrade handeln, som hade övergått från att handla över disk till självplock i varuhus. Under 1960- och 1970-talen uppfördes Domusvaruhuset, Commercefastigheten och nya bostadshus vid Stora Gatan och Sveavägen.

De största projekten i ytterområdena var kvarteren Nygård och Skogsbrynet, två stora kvarter i västra delen av Köping. I det centrala Tunadalsområdet revs egnahemsbebyggelse från seklets början och ersattes av en grupp punkthus. Den offentliga

sektorn expanderade kraftigt 1900-talets mitt. Sjukvården byggdes ut vilket innebar stora satsningar vid lasarettet. En helt ny gymnasieskola, Ullviskolan, ersatte läroverket i Karlbergsskolan i början av 1970-talet. I utbyggnadsområden tillkom flera nya låg- och mellanstadieskolor.

En person som haft stor betydelse för Köpings bebyggelseutveckling är Nils Hansson som var verksam som stadsarkitekt mellan år 1937–1967. Hansson ritade många byggnader och områden under de 30 år som han var verksam i staden. Ett område som han planerade under 1960- och 1970-talet var Johannisdal, i de norra delarna av staden. Stadsplaneringsidealet för tiden var kvarter för att ge ljusare, luftigare och mera hälsosamma bostäder.

Köpings stad expanderade mycket under 1960-, 1970- och in på 1980-talet när företag som Volvo etablerade sig i staden. Detta tillsammans med statliga satsningar på bostäder genom det så kallade miljonprogrammet, som gav gynnsamma lånevillkor och höjde bostadsstandarden vilket hjälpte familjer att skaffa ett småhus och avhjälpte bostadsbristen. Under 1970- och 1980-talet tillkom ett stort antal villaområden, i norr på Vidhem, Johannisdal och Östanås, och i väster på Ullvi backar och vid Kristinelunds sportfält. Förutsättningarna för bostadsfinansieringen ändrades radikalt i början av 1990-talet vilket fick till följd att bostadsbyggandet i stort sett upphörde, både när det gällde småhus och flerbostadshus.

Under 2010- och 2020-talet fortsatte bostadsområden att planeras i stadens utkanter som Västra Sömsta i norr och expanderade av Ullvi Ängar i söder. Bebyggelsen planerades huvudsakligen med enbostadshus i individuell utformning.

■ Johannisdal. Foto: Köpings kommun.

Kyrkan

På platsen för Köpings kyrka fanns tidigare en kyrkobyggnad uppförd på 1300-talet, Jämmertuna kyrka. Denna brann år 1437 och ersattes på 1440-talet. Nuvarande kyrka har delar av det medeltida murverket kvar. Tornspiran uppfördes år 1626 och kyrkan har haft sin nuvarande utformning sedan nyinvigningen år 1706, då den byggts om efter Nicodemus Tessin den yngres ritningar. Gamla kyrkogården ligger närmast runt kyrkan och omringas av en stödmur som byggdes år 1890. Västerut från Gamla kyrkogården finns Mellankyrkogården som invigdes år 1873. Prostgården, med anor från 1600-talet byggdes en bit bort vid Köpingsån.

Industri- och verkstadsområden

Köpings Mekaniska Verkstad (KMV) grundades år 1856 och var av avgörande betydelse för stadens utveckling. För etableringen valdes två obebyggda tomter vid Glasgatan, vilka blev kvarteren Vanahem och Vallhall, med strategisk placering intill Köpingsån. KMV utvecklades snabbt och blev stadens största arbetsplats. Företaget kom att expandera successivt i närområdet med nya byggnader. Utöver verkstäder uppfördes flera bostadshus för arbetare och tjänstemän vid verkstaden. Industriell verksamhet i mindre skala hade också etablerats längre upp längs Köpingsån, i Tunadalsområdet.

År 1932 togs Köpings djuphamn i bruk, vilket skapade möjligheter för etablering av nya stora industrier. Då betraktades hamnbygget av många som osäkert i en tid av lågkonjunktur, arbetslöshet och stora ekonomiska bekymmer för Köpings stad i övrigt. Den nya djuphamnen invigdes år 1964. Djuphamnskajen förlängdes då med 204 meter till 609 meter.

Några av de viktigaste industrierna som etablerades i direkt närhet till Köpings hamn var Skånska Cementgjuteriet (Nordkalk), invigd år 1941, och Svenska Salpeterverken (Yara), invigd år 1942. I hamnområdet uppfördes även spannmålssilos. Den första silon, Mariasilon, uppfördes 1944 och ersatte äldre spannmålmagasin som strategiskt placerats intill hamnen och järnvägen. Under 1970-talet uppfördes den 94 meter höga Norsasilon, idag ett viktigt landmärke i Köping. Silobyggnaderna visar på det mälarnära jordbrukslandskapets betydelse för spannmålsproduktionen i länet men även på den mera industrialiserade lantbruksutvecklingen under 1900-talet, där livsmedel i allt större utsträckning förädlades industriellt och transporterades långa sträckor. Till cementindustrin fanns från år 1941 fram till år 2013 även en 42 kilometer lång kalklinbana mellan Forsby och cementindustrin vid hamnen i Köping.

Under 1940-talet förvärvade Volvo KMV och tillverkningsindustrin fortsatte och utvecklades men delades under 1950-talet till två skilda företag: Köpings Mekaniska Verkstad AB och AB Volvo Köpingsverken (VKM). KMV avvecklades år 1969 medan VKM levde vidare, bland annat genom att ändra produktion. Under 1960- och 1970-talet började VKM uppföra storskaliga industribyggnader längs Arbogavägen. In på 1900-talets andra hälft fanns således flera stora industrier i Köping som bidrog till arbetstillfällena och stadens utveckling.

Järnvägen

År 1862 grundades Köpings-Uttersbergs Järnvägsaktiebolag och året efter började en smalspärig järnvägssträcka mellan Köpings och Uttersberg byggas. Sträckan hade en bänan till sjön Lillsvan för båtfrakt till Färna bruk. Ritningar godkändes år 1864 och år 1867 invigdes järnvägen från Arboga. Banan gick då på västra sidan av Köpingsån, vid Köpings hamn, där Köpings första järnvägsstation även står. På banan fraktades gods mellan järnbruken och hamnen i Köping. I samband med Stockholm-Westerås-Bergslagens järnvägar tillkomst år 1876 byggdes ett nytt stationshus öster om Köpingsån. Att det uppfördes två stationshus berodde på att en eventuell bro över Köpingsån till befintlig station skulle ha hindrat sjöfarten. I och med detta flyttades persontrafiken vid Köpings-Uttersbergs Järnväg till den nya stationsbyggnaden, medan godsbangården förlades till gamla stationen.

■ Köpings järnvägsstation. Foto: Vlm-kophh-1127.

Skolor och sjukvård

Det har funnits skolor i Köping sedan 1600-talets början. Pedagogien i Gamla stan uppfördes som frivillig stadsskola och stod klar år 1841. Under 1800-talet uppfördes också en flickskola, nuvarande Karlsbergsgården, som byggdes år 1868. Köping hade två folkskolor: Tunaskolan som var folkskola för Jämmertuna socken och Sankt Olovsskolan som var stadens folkskola. Båda uppfördes år 1886.

På landsbygden uppfördes år 1886 tre folkskolor i Väster Vreta, Uckelsta och Brunnna. År 1920 slogs folkskoleverksamheten i staden och Köpings socken samman till en enhet sorterande under den nyligen tillkomna folkskolestyrelsen. År 1955 öppnades Scheeleskolan, som angränsade det nybyggda området Byjorden. År 1962 ersattes folkskolan med grundskolan och två år senare var Nyckelbergsskolan uppförd.

Under 1860-talet tillkom den första lasarettbyggnaden, numera riven, intill Karlsbergsskogen. Lasarettbyggnaden ritades av Stockholmsarkitekten A. Pettersson med A. Th. Wallenius som byggmästare. Flera ombyggnader utökade lasarettets vårdplatser. När lasarettet på 1960-talet inte längre ansågs vara möjligt att utöka och anpassa till tidens krav uppförde Landstinget en ny byggnad i åtta våningar i närområdet. Under 1970-talet behövdes ytterligare en utvidgning och sjukhuset byggdes ut med plats för ytterligare 540 vårdplatser.

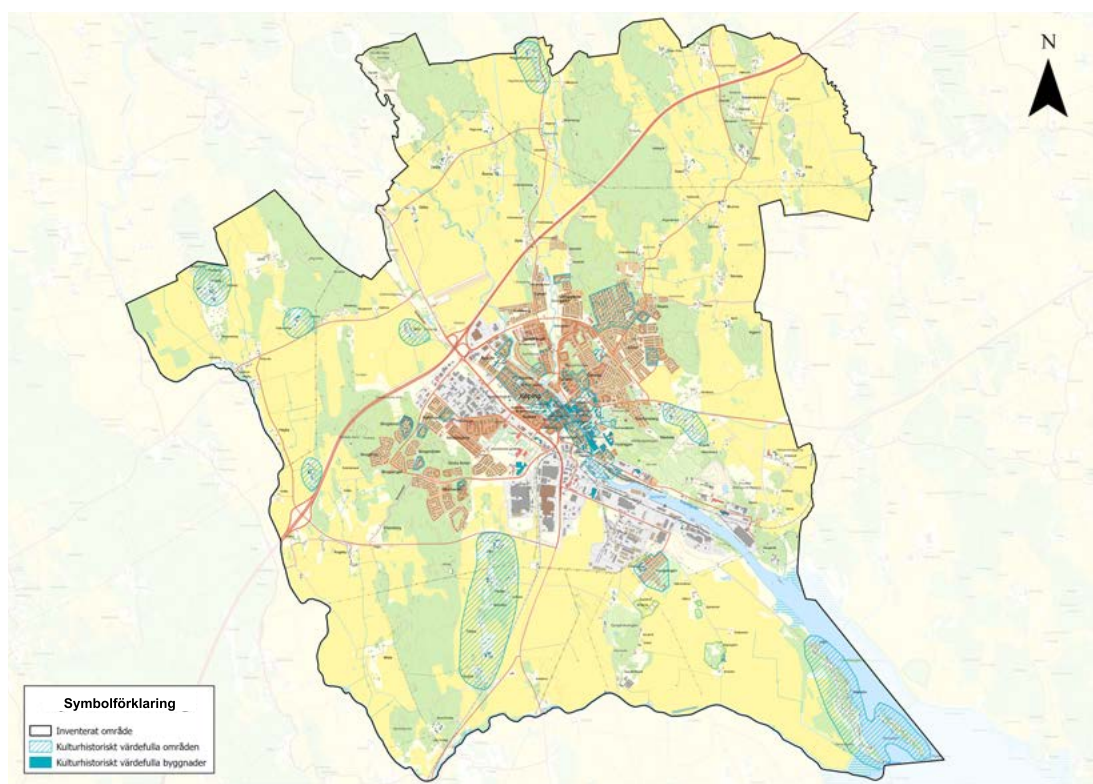
■ Västmanlands sjukhus i Köping. Foto: Vlm-kophh-0016.

5. Sammanfattande beskrivning

I detta kapitel sammanfattas resultatet av bebyggelseinventeringen i Köpings distrikt. I den digitala byggnadskartan på www.kulturarvvastmanland.se finns samtliga texter för särskilt värdefulla byggnader och områden. Där presenteras områden med beskrivningar, historik, värdebeskrivning och bilder. Byggnader presenteras med värdebeskrivning, viktiga karaktärsdrag, bilder och i vissa fall allmän information som exempelvis kort historik.

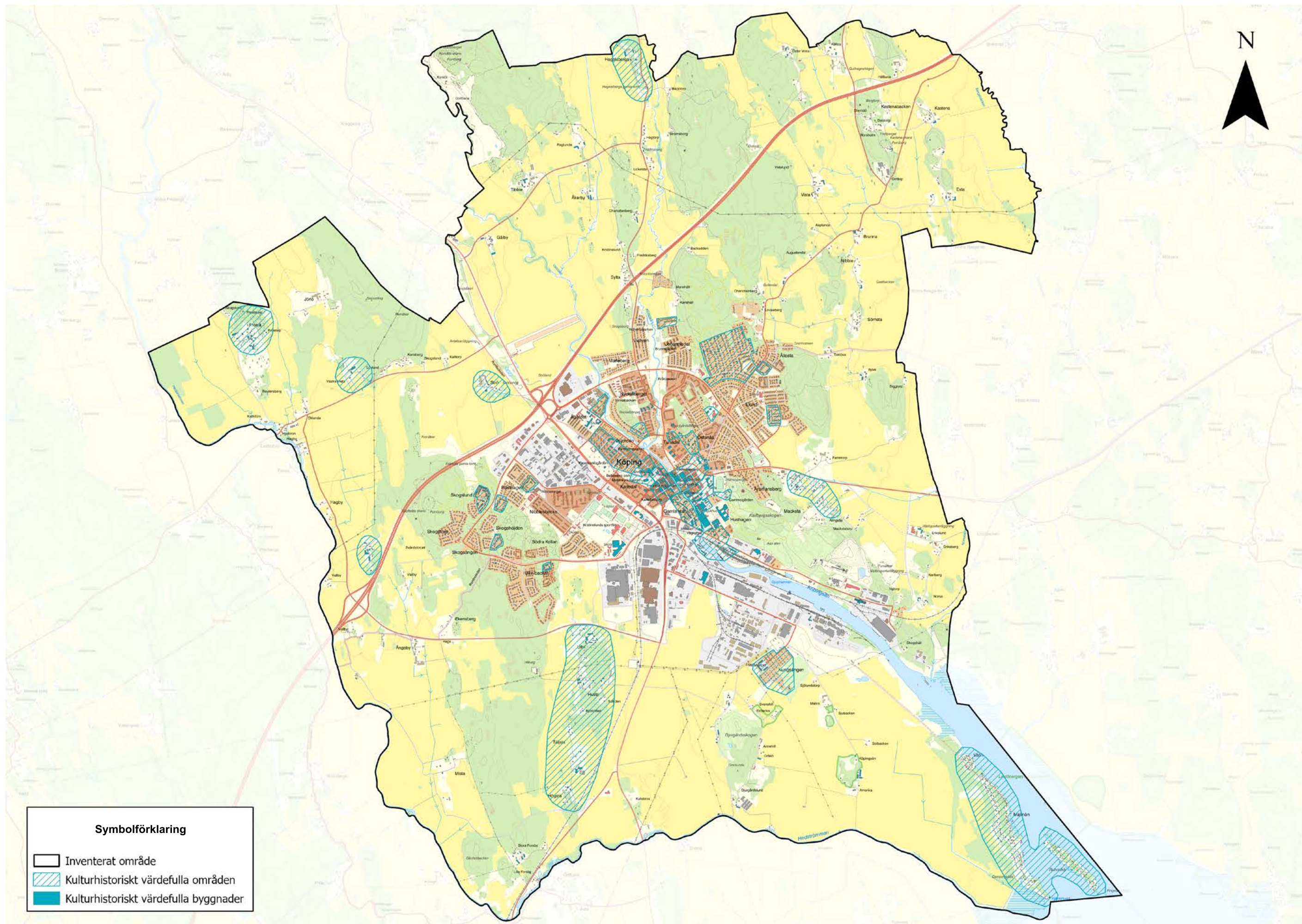

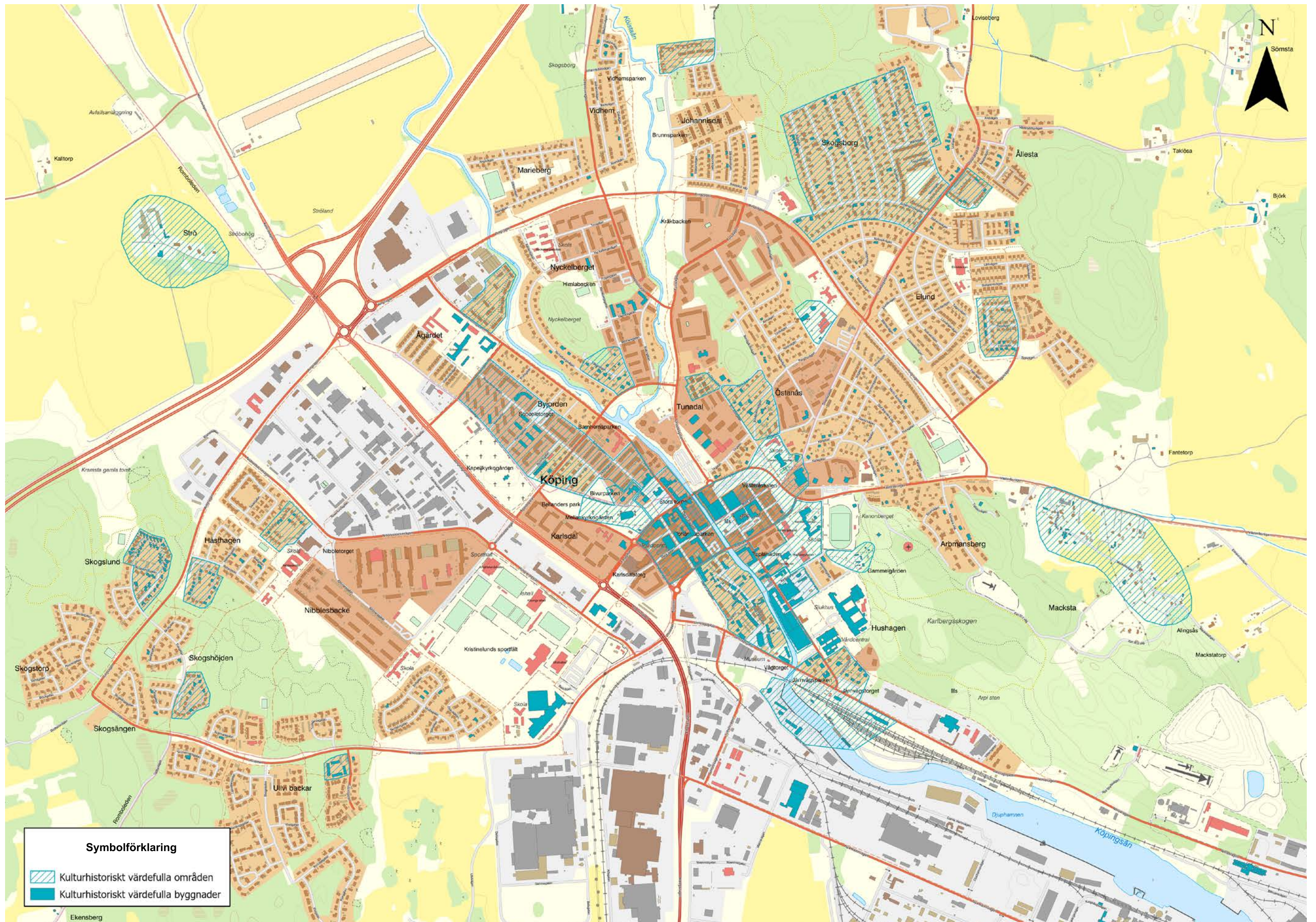
Karta över Köpings distrikt med de särskilt kulturhistoriskt värdefulla områdena och byggnaderna markerade. Se även sida 36 och 37 för större kartbild.

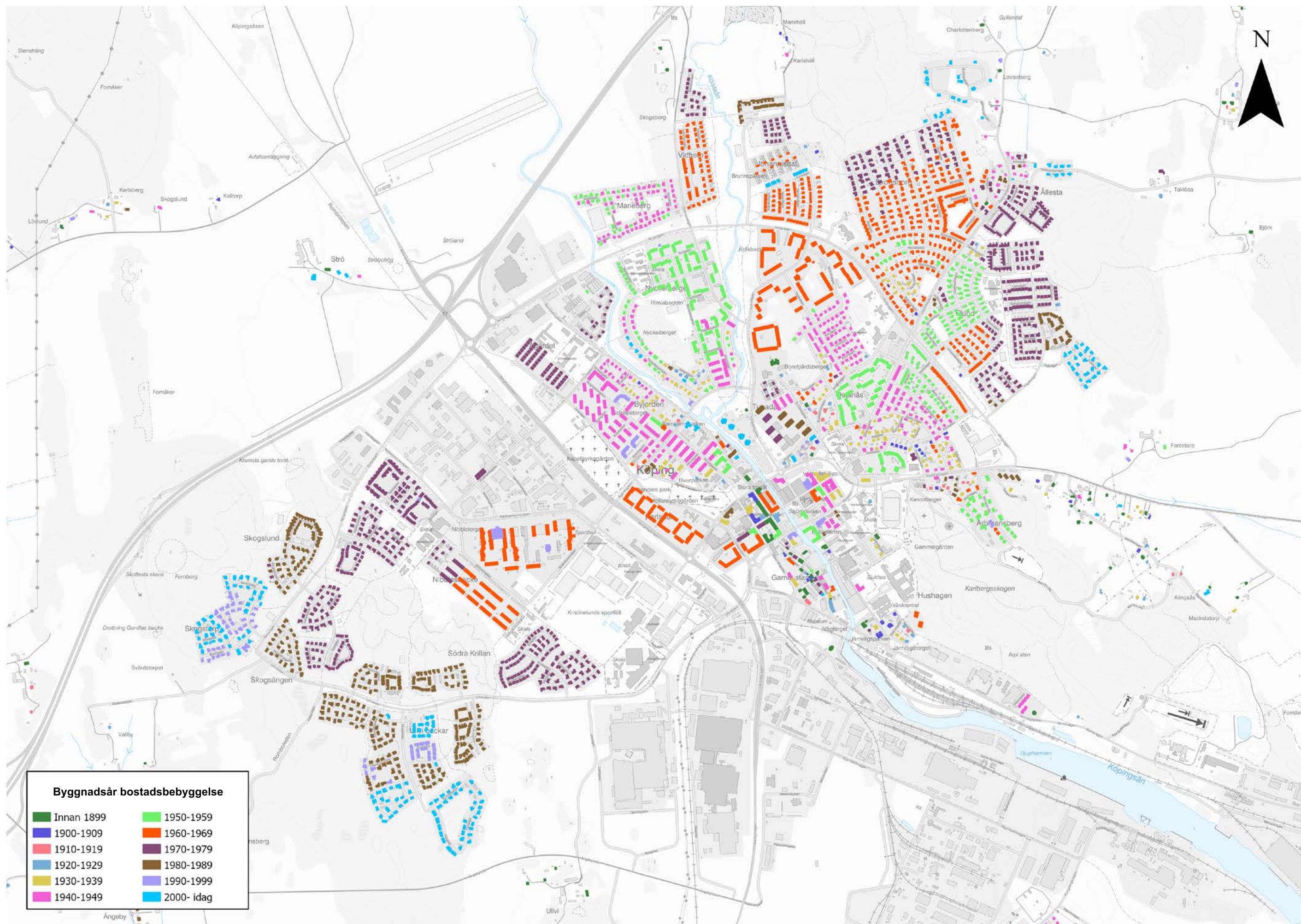
5.1 Sammanfattning av Köpings distrikts bebyggelse

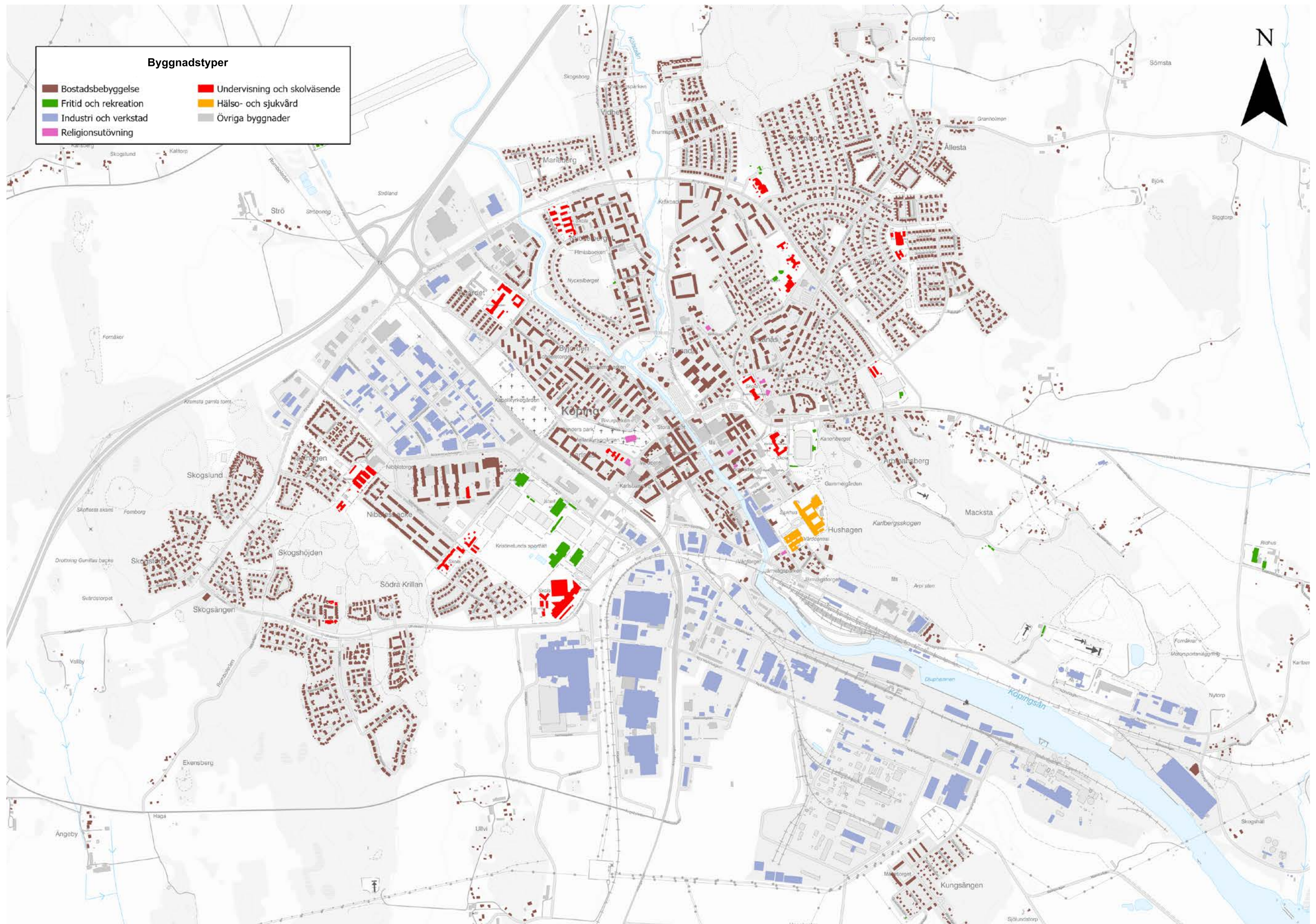
Köpings distrikt som utgör avgränsningen för rapporten består av Köpings stad, landsbygd med mindre byar, och småorten Malmön. Köpings stad omfattas huvudsakligen av tre olika bebyggelsetyper: centrumbebyggelse med handel och kontor, bostadsbebyggelse med enbostadshus och flerbostadshus och industribebyggelse.

Centrumbebyggelsen är placerad i mellersta Köping med byggnader i två till tre våningar. Byggnaderna har butiker i bottenvåningen och lägenheter på övervåningen.

Bebyggelsen i västra delen är huvudsakligen från sekelskiftet 1800–1900 medan bebyggelsen i östra delen är till stor del från 1900-talets andra hälft.

Bostadshusbebyggelsen breder ut sig åt norr och sydväst från stadskärnan. Bebyggelse från tidigt 1900-tal är ovanlig och finns i mindre bevarade grupperingar eller enskilda bevarade villor. Bebyggelse från 1940-talet finns i större grupper runt om i nordvästra delarna av tätorten och i Kungsängen i sydost. Stora bostadsområden med enhetlig bebyggelse etablerades i ytterkanterna av nordöstra Köping och i sydvästra Köping från 1960–1970- och in på 1980-talet. Mindre områden tillkom under 1990- och 2000-talet i stadens ytterkanter. Flerbostadshusen består huvudsakligen av lamellhus och punkthus.

Industribebyggelsen är främst placerad mot stadens utkanter i nordväst och sydost. Ett undantag är KMV som är placerad centralt intill Köpingsån med bebyggelse till stor del från sekelskiftet 1800–1900. I nordväst ligger ett stort område för mindre industrier och verkstäder som etablerades under 1960- och 1970-talet. Sydost om staden finns några av stadens större industrianläggningar så som Volvo, Yara, och Nordkalk, där bebyggelsen har stora volymer med bebyggelse från hela 1900-talet.

■ Centrumbebyggelse från sent 1800-tal längs Östra Långgatan. Foto: Vlm-kopeb-0106.

Köping ligger intill Mälaren och landsbygden kring staden består huvudsakligen av ett brukslandskap med åkrar, beteshagar och skogsmark. På åkerholmar är det vanligt med ekar, asp och björk. Skogarna är ofta blandskog. I distriktet finns en del äldre vägar som har bibehållit den ursprungliga sträckningen som följer odlingslandskapets topografi. I många fall är den äldre bebyggelsen placerad i anslutning till äldre vägar och ofta ligger gårdar i rad utefter bygatan. Landsbygden har både små och stora bybildningar samt ensamliggande gårdar. Ett antal herrgårdar och större gårdar

finns i området, som Strö gård nordväst om Köping och Ullvi gård söder om staden. Ulvesta, Hagelsberga och Charlottenberg är ytterligare exempel på större gårdar.

Inom jordbruksbebyggelsen finns ofta ett stort antal byggnader på varje gård som stall, ladugård, lada, dass, smedja, lusthus, boningshus och källare. Byggnadernas utformning, storlek, placering och material kan ge en förståelse av dess ursprungliga användning och det sammanhang som de kommer från. Loftbodar, det vill säga timrade förrådsbyggnader, är relativt sällsynta i södra Västmanland men finns bevarade på ett fåtal gårdar i Köpings distrikt. I huvudsak kännetecknas landsbygdens bebyggelse av timrade, faluröda byggnader med lertegeltak. Boningshusen i en eller två våningar är ofta panelklädda. Många torp har enkelstugans planlösning med farstu, kök och kammare.

■ Två torp i Täljsta som delvis har fungerat som soldattorp. Foto: Vlm-kophh-8208.

Småorten Malmö med Vitön och Runnskär är belägna på en del av Köpingsåsen, vid Barkarövikens cirka sex kilometer sydöst om Köpings tätort. Bebyggelsen utgörs huvudsakligen av sommarbostäder och åretruntboende med bebyggelse från 1920-talet till nutid.

De äldre fritidshusen ligger inbäddade i landskapet. Stugorna är orienterade mot sjön och följer höjdkurvorna i terrängen. Den befintliga naturen har bevarats runt husen. De gamla stugornas karaktär är enkla byggnader med i många fall omsorgsfullt utformade detaljer. Typiskt för husen i området är att husens stommar ofta är uppförda av plank eller regler täckt av träpanel. Flera av de äldre stugorna i området har drag av torparromantik med locklistpanel och spröjsade fönster och sadeltak belagda med lertegelpannor och murade tegelskorstenar. De gamla kuperade tomterna med

småskalig fritidshusbebyggelse under högresta tallar har även fått ge plats åt moderna villor i olika utförande och storlek, fasadmaterial och färgsättning. De nya villorna har större byggnadsvolymer och förhållandet mellan tomt och hus är i och med det annorlunda jämfört med förr.

■ Äldre fritidshus från början av 1900-talet längs Malmönvägen. Foto: Vlm-kophh-4964.

■ 5.2 Analys av inventeringen

Inom projektet inventerades cirka 6460 byggnader med varierande ålder och funktion. Byggnader uppförda från 1600-talet fram till år 2024 har inventerats. Av de inventerade byggnaderna har 756 byggnader pekats ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Detta innebär att cirka 11,7 % av de inventerade byggnaderna i Köpings distrikt är bedömda som särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

Majoriteten, cirka 520 byggnader, av de särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna ligger inom det som benämns som tätbebyggt område (inklusive Malmön och Runnskär). Cirka 470 särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader återfinns inom särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden. Den vanligaste dateringen för särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader är bebyggelse uppförd innan år 1900. De utgör en stor del av den värdefulla bebyggelsen både i tätorten och på landsbygden. Efter det är den vanligaste dateringen för särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader 1970-talet.

Inom projektet har även 32 områden pekats ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden.

Igenkännande för distriktet är stadsmiljön som utgör majoriteten av bebyggelsebeståndet. Liksom andra städer i länet och nationellt har staden en bred variation av bebyggelse från olika tidsperioder. Området är huvudsakligen en handelsstad och en industriort. Handelsstäder kan spegla både den lokala historien om stadens ursprung och utveckling, samt länets och Mellansveriges handelsvägar och resursbehov, vilket berättar om områdets organisation och utveckling.

Majoriteten av de särskilt kulturhistoriskt värdefulla områdena visar på ett eller annat sätt hur staden växte fram samt dess betydelse som handelsort genom tiderna. Det syns exempelvis genom stadens placering intill Mälaren och med Köpingsån som sträcker sig igenom staden upp mot Bergslagen, och med järnvägen som förstärkte handelsvägen under slutet på 1800-talet och 1900-talets början. Flera av stadens särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden har en koppling till Köping som handelsstad, såsom KMV-området, Järnvägen och inre hamnen samt Gamla stan. Köping är även en industriort med flera större och mindre företag som varit en drivande del i ortens utveckling, speciellt under 1900-talet. I och med industriernas utveckling uppfördes en stor mängd bostadsområden från 1900-talets andra hälft. Ett flertal av områdena och byggnaderna planerades och ritades av de stora industriernas egna byggavdelningar, vilket var vanligt i stora delar av landet. Syftet var att möjliggöra att fler personer skulle kunna flytta till orten och ta arbete. Utmärkande för Köping är att en stor del av dessa områden från 1970- och 1980-talen är väldigt välbevarade då de pekades ut som kulturhistoriskt värdefulla redan i kulturminnesvårdsprogrammet för Köping, som togs fram under 1980-talet. Det gör att Köpings distrikt än idag, jämfört med andra orter i länet och landet, har ett högt antal särskilt kulturhistoriskt värdefulla bostadsområden från den perioden.

6. Källor och administrativa uppgifter

■ 6.1 Otryckta källor

- > Digitalt museum – www.digitaltmuseum.se
- > Ekomuseum bergslagen – www.ekomuseum.se
- > Kulturmiljölagen – www.raa.se/lagar-och-stod
- > Lantmäteriets historiska kartor - www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geo-grafisk-information/Historiska-kartor
- > Modernismen i Västmanland – www.modernismenivastmanland.se
- > Riksantikvarieämbetet Bebyggelseregistret – www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret/se
- > Riksintressen för kulturmiljövården i Västmanlands län – www.raa.se/samhallsutveckling/riksintresse-for-kulturmiljovarden/riksintressebeskrivningar/
- > Köpings kommun – www.koping.se
- > Svenska kyrkan – www.svenskakyrkan.se

Arkiv

- > Köpings bygglövsarkiv
- > Västmanlands läns museums arkiv

Informanter

Samtal med fastighetsägare och boende i Köpings kommun
Köpings museum

■ 6.2 Tryckta källor

- > Ahlberg, Hakon & Björklund, Staffan (2000). *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Falun: S. Björklund.
- > Björk, Carl (1964). *Anders Diös bygger i Köping: [40 år]*. Uppsala: Byggnadsfirman Anders Diös.
- > Björk, Cecilia, Reppen, Laila & Nordling, Lars (2009). *Så byggdes villan: svensk villaarkitektur från 1890 till 2010*. Stockholm: Formas.
- > Björnånger, Oskar (1974). *Köping: från forntid till nutid*. Köping: Köpings kommun.

- > Franzén, Anders. *Tio bud för god byggnadsvård*. (2004), Svenska byggnadsvårdsföreningen, 2004.
- > Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014.
- > Hydro Agir (1996). *Historien om en kemisk fabrik i Köping*. Köping: Hydro Agri.
- > Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.), *Svenska gods och gårdar D. 37 Västmanlands län : Åkerbo, Skinnskattebergs, Gamla Norbergs, Vangbro, Snevringe, Tuhundra, Norrbo, Siende, Yttertjurbo, Övertjurbo, Simtuna, Torstuna och Väla härader*, Svenska gods och gårdar, Uddevalla, 1940.
- > SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*
- > SFS 1998:808. *Miljöbalk*
- > SFS 2010:900. *Plan- och bygglag*
- > Unnerbäck, R. Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002.

■ 6.3 Administrativa uppgifter

Detta kulturmiljöprogram är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöprogram för Köpings distrikt. Projektet har drivits i samverkan mellan Köpings kommun, Västmanlands läns museum och Länsstyrelsen i Västmanlands län 2023–2025.

Projektorganisation

Styrgrupp

- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: Anna Onsten-Molander
- > Köpings kommun: Anita Iversen, Fredrik Thore
- > Västmanlands läns museum: Jennie Schaeffer, Edit Boman

Projektgrupp

- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: Anna Ahlberg, Cecilia Lagerfalk-Rooth
- > Köpings kommun: Marina Ljungsved, Per Crona
- > Västmanlands läns museum: Edit Boman, Emma Karp, Hanna Hjalmarsson

Projektledare

- > Västmanlands läns museum: Edit Boman

Arbetsgrupp

- > Västmanlands läns museum: Edit Boman, Julia Göransson, Hanna Hjalmarsson, Emma Karp
- > Köpings kommun: Marina Ljungsvärd, Roy Cassé, Charlotte Bäckström, Per Crona

För mer information:

- > Köpings kommun: www.koping.se
- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: www.lansstyrelsen.se/vastmanland
- > Västmanlands läns museum: www.vastmanlandslansmuseum.se

Denna rapport och projektets databas finns publicerad på Kulturarv Västmanland:
www.kulturarvvastmanland.se

**Länsstyrelsen
Västmanlands län**

Länsstyrelsen i Västmanlands län, 721 86 Västerås
Telefon: 010-224 90 00, E-post: vastmanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastmanland